

Date: 15th February-2025

BOG‘LANISHLI NUTQ VA UNI O‘STIRISH VAZIFALARI

Qahramonov Aliboy Yolgoshevich

Filologiya fanlari nomzodi, ISFT instituti katta o‘qituvchisi

Sobirova Xusnora Parda qizi

Abdusalilova Shaxnoza Turg‘unboyevna

Abdusalilova Surrayo To‘lqin qizi

ISFT instituti Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti 3-kurs talabalari

Annotatsiya: Ma‘lumki, nutq kishi faoliyatining turi, til vositalari (so‘z, so‘z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o‘zaro aloqa va xabar, o‘z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta‘sir etish vazifasini bajaradi. Ushbu maqolada bog‘lanishli nutq va uni o‘stirish vazifalari haqida malumot berilgan.

Kalit so‘zlar: nutq, bog‘lanishli nutq, so‘z, hikoya, tasvir, metod, hikoya, insho, mavzu, tasvir, muhokama, ta‘lim.

Respublikamizda hozirgi kunda ta‘lim strategiyasini belgilovchi asosiy yo‘nalishlardan biri o‘quvchilarda o‘zligini anglash, mustaqil fikr va erkinlikni namoyon qilishga imkon yaratish hisoblanadi. Bu borada uzluksiz ta‘limning asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan boshlang‘ich ta‘limning ahamiyati beqiyos. Ayniqsa, undagi bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish, erkin fikrlay olish, o‘z g‘alalar fikrini anglash, o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olish, jamiyat a‘zolari bilan erkin muloqotda bo‘la olish ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan ona tili ta‘lim sohasi alohida o‘rin tutadi. Pedagogik tajribalardan anglashiladiki, til ta‘limidagi to‘rtta zaruriy amal - tinglash, so‘zlash, o‘qish va yozishning mutanosib tarzda olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Boshlang‘ich sinflarda olib boriladigan ta‘limiy ishlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri ham o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirish, bog‘lanishli nutq ko‘nikmasiga ega bo‘lish hamda ularda muomala odobini shakllantirish hisoblanadi.

Nutq - kishi faoliyatining turi, til vositalari (so‘z, so‘z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o‘zaro aloqa va xabar, o‘z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta‘sir etish vazifasini bajaradi.

Fikrni bayon etish ehtiyojini amalga oshirishga qaratilgan, tugallangan mavzuni ifodalaydigan, logik va grammatik qoidalar asosida tuzilgan, mustaqil, tugallangan va o‘zaro bog‘langan ma‘noli qismlarga bo‘linadigan nutq **bog‘lanishli nutq** deyiladi.

Bog‘lanishli nutq birligi sifatida hikoya, maqola, roman, monografiya, doklad, hisobot kabilarni, maktab sharoitida esa o‘qituvchi bergan savolga o‘quvchilarning keng, mukammal og‘zaki javobini, yozma bayon va inshoni olish mumkin.

Boshlang‘ich sinflar metodikasida bog‘lanishli nutqqa oid mashq turlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- 1) berilgan savolga keng, mukammal javob;
- 2) o‘qilgan asarni tahlil qilish, grammatik materialni o‘rganish; o‘quvchilar lug‘atini faollashtirish bilan bog‘liq holda har xil matnli mashqlar;

Date: 15th February-2025

- 3) muntazam o‘tkazilgan kuzatishlarni yozish, ob-havo kundaligini yuritish;
- 4) o‘qilgan matnni turli variantda og‘zaki qayta hikoyalash;
- 5) berilgan mavzu, rasm, kuzatishga oid boshlab berilgan yoki oxiri berilgan hikoya, reja yoki syujet asosida o‘quvchilarning og‘zaki hikoyasi.

Bu mashqlarning hammasi nazariyasiz, amaliy tarzda beriladi. Bunday mashqlarni takroriy ishlatmaslik yoki asosiylarini tushirib qoldirmaslik uchun nutqiy mashqlarning aniq rejasi tuzib olinadi.

Bog‘lanishli nutqdan mashqlarning turli xil bo‘lishida, avvalo, material manbaiga, tematikaga, shuningdek, janriga, til xususiyatiga, mashq turiga rioya qilinadi.

O‘quvchilar nutqini o‘stirish ularga aniq ko‘nikmalarni singdirish demakdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari mustaqil mashq sifatida bog‘lanishli nutqni o‘stirishdan quyidagi ko‘nikmalarni bilib oladilar:

1. Mavzuni tushunish, chegarasini aniqlash va uni nisbatan to‘liq yoritish ko‘nikmasi. Masalan, «Biz uy ishlarida ota-onamizga qanday yordamlashamiz?» mavzusi berilsa, o‘quvchilar aniq bajargan ishlari haqida hikoya qiladilar. Ular mavzuni yaxshi tushunishlari uchun bayon matni qayta hikoya qildiriladi, inshoda esa berilgan mavzu yuzasidan mustaqil hikoyalash mashq qilinadi.

2. Inshoni asosiy fikrga bo‘ysundirish ko‘nikmasi. Bolalar ishi ma‘lum fikrni (tabiatning ajoyib tasvirini idrok etish, o‘zlarining baxtli hayotidan g‘ururlanish, mehnatga va mehnatkash insonlarga muhabbatni) ifodalaydi.

3. Hikoya, insho uchun mavzuga taalluqli, uni yoritishga zarur bo‘lgan materialni yig‘ish. Bu bayonga ham taalluqli bo‘lib, namunaviy matn tahlil qilinadi, mazmunini to‘g‘ri tushunish ustida ishlanadi, asosiy mazmun ajratiladi.

O‘qituvchidan o‘quvchini navbatdagi inshoga tayyorlashda shu mashqning pedagogik maqsadini, o‘quvchilarni nimaga o‘rgatishni, tafakkuri va nutqini qanday boyitishni, shuningdek, mashqlar izchilligida shu inshoning tutgan o‘rnini aniq ko‘z oldiga keltirish talab etiladi. SHuning uchun o‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini o‘stirishga oid mashq turlarining bir yillik rejasini tuzib olish tavsiya etiladi. Rejada o‘quvchilar yoshiga mos bayon va inshoning barcha turlari hisobga olinishi zarur.

Metodik an‘anaga ko‘ra matnli mashqlar *tasvirlash*, *hikoya qilish* va *muhokamaga* bo‘linadi. Boshlang‘ich sinflarda bular, asosan, *tasvir* yoki *muhokama* elementlari bo‘lgan hikoya tarzida uchraydi.

Har uchala janr uchun foydalaniladigan material xarakterida ham, qurilishida ham, til vositalarini tanlashda ham o‘z xususiyatlari mavjud. Insho yoki bayonga tayyorlanayotganda o‘qituvchi (yoki o‘quvchi) matnning janr xususiyatlarini hisobga oladi.

Hikoya boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mos janr hisoblanadi, chunki u jo‘shqin, jonli, ta‘sirchan bo‘ladi. «O‘qish kitobi»da bunday hikoyalar ko‘plab berilgan.

Tasvirda syujet, qatnashuvchi shaxslar bo‘lmaydi; unda tabiat, ayrim predmet va hodisalar tasvirlanadi. O‘quvchilar «O‘qish kitobi»da berilgan ko‘pgina tasviriy matnlarni o‘qiydilar, ularni qayta hikoya qiladilar, bayon, ayrim narsa yoki hodisalarni tasvirlab insho ham yozadilar. Masalan, «Bizning sinfimiz», «Bahor keldi» kabi. Tasvirga xos xususiyatlar shundan iboratki, unda sifatlash, taqqoslash, metaforalar ko‘p bo‘ladi. Tasvir

Date: 15th February-2025

o'quvchilar uchun hikoyaga nisbatan qiyin janr hisoblanadi, shuning uchun boshlang'ich sinflarda ko'proq tasvir elementlari bo'lgan hikoya tarzidagi bayon va insho yozdiriladi.

Muhokama bog'lanishli matnning anchagina qiyin shakli hisoblanadi, shuning uchun boshlang'ich sinflar dasturida muhokama tarzida insho yozdirish tavsiya etilmaydi; o'quvchilar inshoda muhokama elementlaridagina foydalanadilar. Masalan, «Qushlar uyasini nima uchun buzish mumkin emas», «Paxta – bizning milliy boyligimiz» mavzularida og'zaki hikoya tuzdirilsa yoki insho yozdirilsa, muhokama elementi, albatta, bo'ladi.

O'qituvchi bog'lanishli nutqni rejalashtirganda, turli janrda mashq qilishni ko'zda tutadi va o'quvchilarga hikoya, tasvir va muhokama elementlarini o'rgata boradi. Bunda ko'proq hikoya tarzidagi matn tuzdirishga ahamiyat beradi. Bolalarning bog'lanishli nutqni egallash darajasiga qarab, matnga tasvir va muhokama elementlari kiritib boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'.Q.Tolipov va M.Usmonboyeva. Pedagogik texnologiyalarning tabiiy asoslari. Toshkent. Fan. 2006.
2. Sobirova M. Matn ustida ishlash jarayonida o'quvchi so'z boyligini oshirish. Til va adabiyot ta'limi. Toshkent. 1998.
3. K.Qosimova. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi. 1985-yil.
4. S.Matjonov. X.G'ulomova, M.Suyunov, H.Boqiyeva "Boshlang'ich sinf o'qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish", – T., 2008-yil.
5. T. G'afforova. "Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar", – T., 2011-yil.
6. G'ulomov A. Ona tili o'qitish printsiplari va metodlari. T.: O'qituvchi, 1992
7. K.Qosimova, S.Matchonov, X.G'ulomova, SH.Yo'ldosheva. SH.Sariyev. Ona tili o'qitish metodikasi. T.,Noshir, 2009.
8. Mehridinov Z. Isamuhammedov O. "Boshlang'ich ta'lim saboqlari" Toshkent 2014.
9. Dehqonova M.U., Djanaliyeva G.A. Ta'lim metodlarini tanlash mezonlari va muammolari. Ta'lim texnologiyalari. T., 2006-yil
10. Ikromova R. Grammatika, imlo va nutq o'stirishdan tarqatma materiallar. T., «O'qituvchi», 2003- yil.

